

ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫ ЖӘНЕ ЭТНОПЕДАГОГИКА ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ И ЭТНОПЕДАГОГИКИ

FTAMP 17.01/-11

Г.К. Кажибасева¹, Н.К. Смагулова²

¹ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы. [https://orcid.org/ 0000-0002-1177-5421](https://orcid.org/0000-0002-1177-5421) Email: guldenkgk@mail.ru

²ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ, 020000. Қазақстан Республикасы. <https://orcid.org/0000-0002-8822-5807> E-mail: Smaghulova13@mail.ru

АБАЙ ТАНЫМЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМНЫҢ МӘНІ ЖӘНЕ БАЛА ТӘРБИЕСІ

Мақалада ұлы ойшыл ақын Абай танымындағы бала тәрбиесі, бала тәрбиесіне қойған талаптары қарасөздерін талдау негізінде анықталды. Абай өсиет еткен бала тәрбиесі туралы ізгі ойлардың жаһандану дәуірінде мәні мен өміршеңдігі қарастырылды. Абайдың онынышы қарасөзіндегі бала тәрбиесіжөніндегі ізгі ойлар жан-жақты талдау беріліп, ішкі мәні ашылды. Абай қарасөздеріндегі көркем таным сөз етілді. Мақалада Абайдың ғылым туралы көркем ойлары сөз болды. Абай шығармаларындағы ғылымның мәні көрсетіледі. Абайдың көркем танымындағы ғылымның мәні ашылды. Адам өміріндегі ғылымның пайдасы, қадір–қасиеті Абай шығармаларының негізгі өзегі екендігі қарастырылды.

Түйін сөздер: қарасөздер, жаһандану, көркем ой, көркем таным, ғылым, көркем сөз, , сөз әдебі.

КІРІСПЕ

Жаһандану жағдайында ғылымдағы қарым-қатынас нысандары, әдістері, ғылыми мамандар даярлау сипаты мен әлеуеті күн сайын, тіпті сағат сайын десек те, өзгеруде және әр тарапты екендігі баршамызға аян. Ғылым дамыған сайын жеке тұлғаның ақыл-ой қабілеті, өресі, өрісі кеңейіп, интеллектуалды азамат, ұлт, қоғам болуына жетелей түсері анық. Интеллектуалды азамат, интеллектуалды ұлт қалыптасқан да ғана интеллектуалды қоғам орнығады. Ал сол интеллектуалды қоғамда, ғылымның алар орны, мәні қандай? Әлем интеллектуалды қоғамды құрды ма? Кешегі әл-Фараби айтқан «ізгі қоғам», Абайдың «толық адам» тұжырымы, Шәкәрімнің «ар ілімі» бүгінгі қоғамда жетілді ме? Осыған орай, абайтанушы ғалым Омар Жәлелдің пікірін алға тартпақпыз: «Адамзатта қазір ғылым бар, рахым мен әділет жоқ. Сол себепті ғылым қиратушы күшке, озбырлық пен әлімжеттік көрсетуге қолданылып отыр». [1]

Ұлы Абай: «Ғылым – Алланың бір сипаты, ол – хақиқат, оған гашықтық өзі де хақлық һәм адамдық дүр. Болмаса мал таппақ, мақтан таппақ, гиззат-хұрмет таппақ секілді нәрселердің махаббатымен ғылым-білімнің хақиқаты табылмайды» деп [2, 99] ғылыми түсінігін беріп, тұжырым жасаған. Бірақ неге ғылым-білімге ұмтылған адамзат жер бетінде Алла Тағаланың сипаты – тыныштығын, амандығын, тұтастығын, қауіпсіздігін орната алмай келеді. Үлкен өзекті мәселе. Бұл мәселені Абай «Ғылым – Алланың бір сипаты» дегенмен шешіп береді. Абай танымындағы ғылымның мәні қандай? Абайдың өлеңдері мен қарасөздерінің негізгі ой өзегі де ғылыммен ұштасып жатқан емес пе?! «Абай дүниетанымына терең бойлау әрі ұлы ақын мұрасының нәр алған рухани көздерін танып-білу үшін де Батыс пен Шығыс мәдениетімен іштей творчестволық қарым-қатынасқа түскен ұлы ақын мұрасының болмысын жете танудың өзі қиын нәрсе» – деп абайтанушы ғалым М.Мырзахметов айтқандай, ұлы ойшылдың ғылым жөніндегі көркем ойларының

тереңдігі, күрделілігі, өміршеңдігі әлі де талай қырынан ғылымның даму өресімен түрленіп ашыла бермек. [3, 32]. Классик жазушы М.Әуезовтің «Абай сөзін қадірлі көріп, әрбір шыққан жаңа өлеңдеріне ынтық болып отырған ел оқушылары қара сөздері шыға бастаған соң, оны өлеңнен кем көрмейтін болған ...ең алдымен қара сөздітілейтін, соған ынтығатын» деген пікірі ақын қарасөздерінің тәрбиелілік маңызын да аңғартып тұр [4, 326].

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Абайдың даналық жолы ғылым, білім, мәдениеттің мән, маңызын ұғындыруға, түсініп, түйсінуге, қадірін ұғындыруға арналған. Бұл тұрғыда Қ.Тоқаевтың: «...Сондықтан Абайды терең тануға баса мән бергеніміз жөн. Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін – өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де – осы. Осыған орай, Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналуы қажет. Абай қазақтың әр баласын ұлтжанды азамат етіп тәрбиелеуге шақырды. Оның мұрасы – парасатты патриотизмнің мектебі, елдікті қадірлеудің негізі. Сондықтан азаматтарымыздың көзі ашық болсын десек, Абайды оқудан, ақын өлеңін жаттаудан жалықпаған жөн... Хәкім Абай еңбектерінің нәрін өскелең ұрпақ санасына сіңіру және өмірлік азығына айналдыру – ұлтты жаңғыртуға жол ашатын маңызды қадамның бірі,» деген пікірінен ұлы ақынның мұрасының танымдық-тәрбиелілік маңызы зор дүние деп танымыз [5, 5–6].

Ұлы ойшыл ақынның 1885 жылы жазған ғылым туралы тақырыптағы тұңғыш шығармасы «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» өлеңі ғылым-білімнің парқын кеш түсініп, түйсінген ақын өкінішінің өрілуі ғана емес, сол өкініш астарымен ғылымның қадір-қасиетін алға шығарып, оның пайдасын, мәнін түсінуге жетелеуді мақсат тұтқан. Және ақын тек қана өсиет айтып, өсиет деңгейінде қалдырмай, әрекет жасауға алдымен өзі ұмтылыс жасайды. Ол ғылымға деген талпыныс, құштарлық, махаббат балаларын оқытумен түзеуге бет алған қадам еді.

*Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.
Бұл махрұм қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?
Адамның бір қызығы бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім .[6, 65]*

Абай танымындағы ғылымның сипаты ғылымды игеруге деген батыл қадам, ғылымды адалдықпен, тазалықпен меңгеруді жөн санайды. Және ақын танымындағы ғылымның сипаты – әділдік, адалдық.

Ғылым тақырыбындағы ендігі бір өлеңдер шоғыры – ұлы ақынның болашаққа айтар өсиеті 1886 жылы Абай «Ғылым таппай мақтанба», «Интернатта оқып жүр» деген өлеңдері. Абай «ғылым» деген сөзді қайталау арқылы адам баласының басты мұраты ғылым игілігінде екендігіне көз жеткізу болмақ.

*Ғылым таппай мақтанба!
Орын таппай баптанба!
Құмарланып шаттанба,
Ойнап босқа күлуге.
Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдыңда,*

Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шаппақ–
Бес дұшпаның, білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым ойлап қой–
Бес асыл іс, көнсеңіз...
Ғалым болмай, немене
Балалықты қисаңыз!
Болмасаң да ұқсап бақ,
Бір ғалымды көрсеңіз.
«Ондай болмақ қайда?» –деп,
Айтпа, ғылым сүйсеңіз.
Сізге ғылым кім берер,
Жанбай жатып сөнсеңіз?
Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл бөлсеңіз.
Білгендердің сөзіне
Махаббатпен ерсеңіз.
Ақыл сенбей, сенбеңіз,
Бір іске кез келсеңіз.
Ақсақал айтты, бай айтты,
Кім болса мейлі, сол айтты,
Ақылменен жеңсеңіз.
Надандарға бой берме,
Шын сөзбенен өлсеңіз. [7, 33 бет]

Ғылымға берілудің, ғалым болудың жолдарын түйсіндіре келе, ғылым жолындағы ауыртпалықты ескерте отырып, оның өзіне тән мәдениеті бар екендігін айтады. Ғылымның тағы бір қыры – адам төзімімен сабақтас екендігіне көз жеткізеді. Абай танымындағы ғылым – әділдік, мейірім, төзімділік, адалдықпен жұптасқан шын ғылым.

Абай мұрасын зерттеп, тануға үлес қосқан, белгілі абайтанушылардың бірі – академик–жазушы Сәбит Мұқанов. «Шын мағынасындағы ұлттық ақын, – деп жазды С.Мұқанов. – өз ұлтының өткен күндегі өмірінен де, өз тұсындағы өмірінен де кемшіліктер тауып сынаумен қанағаттанбайды, сол кемшіліктерден қалай арылуы, қайткенде алдыңғы қатардағы елдермен теңдесуі керектігін ойлайды, өзі білген жолын сілтейді. Біздің Абай – осыны істеген ақын» [8, 246]

Абай шығармаларының тереңіне үңіліп, зерделей зерттеген абайтанушы ғалым – Қайым Мұхаметханұлы. Ғалымның Абай жайында қозғаған тақырыбы да, жасаған еңбектері де аз емес. 1956 жылы жазылған «Абай шығармаларының текстологиясы жайында» атты еңбегінде қарасөздердің басылымдарына, текстологиясына мән берген.

Қара сөздердің Мүрсейт қолжазбасынан басқа бірнеше нұсқасы сақталғандығын, олардың бізге белгілілері мыналар деп: Дайырбай Қожанұлы мен Рахым Жандыбайұлының қолжазбалары екенін атап көрсетеді. Дайырбай Қожанұлы 1909 жылы қолжазбасында қарасөздерді «Ғақылия кітап» деп атаса, Рахым Жандыбайұлы 1913 жылғы қолжазбасында “Кітап ғақылия” деп жариялаған. Абай шығармаларын ертеде көшіріп жазушылар деп Ыбрай, Оразке, Махмұт т.б адамдардың болғанын айтып, осы адамдардың қолжазбаларын талдап, салыстыра отырып, Абай өз қарасөздерін қалай атағанын анықтауға кіріскен.

Сонымен бірге, Абай қарасөздерін нақты қай жылда жазғандығын, әрбір қарасөзінің жазылған уақытын анықтау міндетін қояды. “Себебі, қарасөздердің жазылу уақытын анықтамай, қайсысы бірінші сөз, қайсысы екінші сөз екенін дөп басып айту мүмкін емес. Ал баспаларда беріліп жүрген реті, әрбір қарасөзден соң жазылған уақыты дәлелсіз, дерексіз, ойжота берілген” – дейді ғалым Қайым Мұхамедханов [9. 108].

Көрнекті зерттеуші Р.Сыздықова Абай «Қара сөздері» тілінің, стилінің қазақ әдеби тілін әр қилы жолдармен байытқанын бағалап қана қоймай, Абай тілінің зерттелуі жөнінде толық талдау жүргізген ғалым.

«Абайдың тілі туралы ең тұңғыш айтылған пікір - орыстың көрнекті ғалымы П. М. Мелиоранскийдікі. Ол 1901 жылы айтылған. Академик Ә. Марғұланның мағлұматы бойынша, князь В.А.Кудашев жинаған Абай өлеңдерінің (Ленинградта, География қоғамының архивінде сақтаулы) қолжазбасын П.М. Мелиоранский редакциялайды. Мұнда Абай өлеңдерінен басқа да үлгілер болады. Қолжазбамен танысқаннан кейін редактор былай деп жазыпты: «Бұл жинақта мазмұны жөнінен, әсіресе мына дүниелер қызықты: «Жыл мезгілдері», «Бүркітші», «Өсекші», «Әйелдің сипаты». Бұл шығармалардың тілі азды-көпті кітаби».

1922-1923 жылдардағы ақын тіліне қатысты азын-аулақ пікірлерді оның 1922 ж. Ташкентте шыққан өлеңдер жинағының редколлегия атынан берілген ескерту сөзден және «Ақ жол» газетінің 1923 жылғы бірнеше санында басылған татар ғалымы Абдурахман Сағдидың мақаласынан табамыз. Ұлы ақын шығармаларының 3-басылымы деп ұсынылған 1922 жылғы жинақта (Ташкентте басылған) Абайдың мәтіндерінде біршама түсініксіз сөздер бар екені, олардың бірқатары ақын туып-өскен өлкеде қолданылғанмен, Түркістан қазақтарына бейтаныстау екендігі, халық тіліне енбеген араб, парсы, орыс сөздері де Абай мұрасын түсініп оқуға сәл кедергі жасауы мүмкін екендігі айтылады да, кітап соңында оларға түсініктер беріледі» – деп әр ғалымның пікірлерін саралап, хронологиялық кезең бойынша оқырманға ұсынады [10, 327]. Ғалымның зерттеулерінде С. Торайғыров, М. Әуезов, І. Жансүгіров, С. Мұқанов сынды жазушылардың талдауын кездестіреміз. Ұлы ақынның тілі жайында жеке монография арнамаса да, Абай тілі туралы пікірді Ғ. Мүсірепов, М.С.Сильченко, Б. Кенжебаев, Е. Ысмайылов, Т. Нұртазин, Т. Әлімқұловтар да айтады. Абай тілін танып-білу шын мәнінде 30-жылдардың ортасынан – Қ.Жұбановтың зерттеуінен басталады да, 50-жылдардың ішінде бұл мәселеге С.Аманжолов, Н.Сауранбаев, І.Кеңесбаев, Ғ.Мұсабаев, А.Ысқақов тәрізді тіл мамандарының қатысуына байланысты едәуір жанданады. Жалпы, Абай тілін зерттеудің, абайтану деп аталатын ғылымның 70-80 жылдық тарихын тамырына жете көрсетіп берген бірден-бір ғалым Р.Сыздықова болды.

НӘТИЖЕЛЕР

Абайдың шығармашылықтағы ұлы мұраттарының бірі – еңбекке баулу, ғылым мен білімге талпыну, ізгі жолдарда мақсатқа жету үшін табандылық танытуды жастарға үлгі етеді, үлгі ете отырып сенім білдіреді. Өлеңдегі адам баласын қор қылатын бес дұшпан жөніндегі ақын танымы отыз сегізінші қара сөзінде де дамытыла түседі: *«Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Содан қашпақ керек: әуелі – надандық, екінші – еріншектік, үшінші – зальымдық деп білесің. Надандық – ғылым-білімнің жоқтығы, дүниеден еш нәрсені оларсыз біліп болмайды. Білімсіздік – хайуандық болады. Еріншектік – күллі дүниедегі өнердің дұшпаны. Талапсыздық, ұятсыздық, кедейлік – бәрі осы еріншектіктен шығады. Зальымдық – адам баласының дұшпаны»*. Ал сол қор қылатын үш нәрседен құтылудың жалғыз дара жолы: *«бұлардың емі – халқына деген махаббат, күллі ғаламға деген шафқат, әділетті іс және ғылым-білім»* – деп ой түйеді. [2, 79]

Ал отыз екінші қара сөзінде ғылымды үйретудің алты түрлі шартын: ғылымды шын көңілімен сүю, ғылымды құрғақ дау үшін емес, ақиқат мақсатпен білмек үшін үйрену, ақиқатты тануға тырысу, оны берік тұту, адамның ішкі дүниесінде екі қуат көзі: ойлау, білгенінді сақтау, қорғау және осы екі қуатты зорайта беру, ой кеселдерінен қашық болу, ғылымды сақтау үшін мінездің біріктігі қажет деп дәлелдеп, саралап көрсетеді. Абай танымындағы ғылым –ізгілікті жасаушы, тудырушы ғылым.

Ендеше ұлы ойшылдың ғылымға талаптанушыларға қойып отырған талаптары интеллектуалды азамат, ұлт, қоғам болуға жетелейді емес пе?! Абай танымындағы ғылымға талаптанушылар бүгінгі күнгі интеллектуалды қоғамның көшбасшысы – ғылыми қауым

болса, білім беру, ғылымды игерту жүйесіндегі инновациялық даму, ақпараттық төңкерістер, жастарды рухани тұрғыдан тәрбиелеу мұның бәрінің жетекшісі, үйлестірушісі тағы да ғылым және ғалымдар қауымы. Абай танымындағы ғылымның сипаты: биіктікпен астасқан, шындықпен, әділдікпен үндескен, мейіріммен өрілген, батылдық, төзімділікпен шыңдалған еңбектен тұратын шын ғылым. Абай ғылымның мәнін өрнектей отырып шын ғылымның көркем бейнесін жасап берген.

Қарасөз түйінінде Абай: *«Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымсыз оқыған намаз, тұтқан ораза, қылған хаж, ешбір жибадат орнына бармайды»* тұжырым жасайды [2, 78]. Абай ғылым тауып зор болуды айтқан. Абай қарасөздеріндегі ғылым мәселесі мектеп оқушылары мен колледж, жоғары оқу орны студенттеріне оқу үрдісінде қарастырылуы қажет. Бұл міндетті орындау үшін пікірталас сабақтарын, ғылыми жобаларды қорғау сынақтарын өткізуге болады. Осындай жұмыс түрлері арқылы Абайдың ғылым, оның адамзат баласының өмірінде алатын орнын меңгертуге болады.

Ұлы Абай шығармалары адам жаны, адамның мінез-құлқы; адамгершілік, бала тәрбиесі, имандылық және дін, білім, ғылым, өнер; қазақ мақалының мәні, қазақ халқы психологиясы, ойлау жүйесі, болмысы жайлы күрделі философиялық ойларға өрілген. Ал сол философиялық көркем ойлардың қайсы болмасын, белгілі бір ерекшеліктердің межесімен қарағанда, сәби, бүлдіршін, балдырған, жеткіншек пен жасөспірімдердің баршасының тәрбиесіне арналған деуге боларлық және бала санасының, танымының дамуына ықпалы бар ой-тұжырымдар.

«Жетінші» қарасөзіндегі жан мен тән құмары туралы ұғымдар, бала мінезінің өзгеріске түсу сырлары, ғылым, білім тәрбиесі, дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырларын білу туралы ақынның кесімді пікірі, «Сегізінші» қарасөзіндегі ақыл, насихат, ғылым, білім, ар, ұят жайлы пайымдаулары, ақыл, білім жөніндегі философиялық тұжырымы, «Оныншы» қарасөзіндегі бала тәрбиесі туралы ойы, «Ғылымсыз ахирет те, дүние де жоқтығын» айта отырып, баланы оқуға, білім алу жолына бағыттаудың маңызын атауы, «Он жетінші» қарасөзіндегі адамгершілік, имандылық, адалдық, парасаттылық, еңбекқорлық, қайырымдылық сияқты ізгі қасиеттер жайындағы ойлары, ақыл, қайрат, жүрек туралы философиялық ой түйіні, «Он сегізінші» қарасөзіндегі адам баласының ақыл, білім, ар, мінез сияқты нәрселермен озатындығын үлгі-өнеге етуі; «Жиырма бесінші» қарасөзінде озық елдердің өнерін, ғылымын, білімін үйреніп, залалынан қашық, пайдасына ортақ болуға үндеуі, «Балаң бала болсын десең, оқыт» деп өсиет айтуы, «Алтыншы», «Сегізінші», «Он бірінші» сөздеріндегі жоғарғы ілім-білімге ұмтылуға бөгет жасайтын надандық, мақтаншақтық мінездерді шенеуі мұның өзі бала тәрбиесіне ықпалы бар қағидалар емес пе!

Адам психологиясы және бала тәрбиесі жайында ұлы ойшыл жетінші, оныншы, жиырма бесінші, жиырма бесінші, отыз бірінші, қырық бірінші, қырық үшінші қарасөздерінде айтқан. Адамның қызығушылығы бір нәрсені, не көріністі білейін, игілігін көрейін деген ерекше ынталануынан шығады. Қызығу, жан мен тәннің құмары және жас бала психологиясы жайында жетінші қарасөзінде айтып, алдымен адамдықтың орны деген түсінікке назар аудартады. «Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгендеп, ең болмаса денелеп білмесе, адамдықтың орны болмайды» дейді. Адам өмірінің мәні *адамдықта, кісілікте* деген ойды алға шығарады.

Абай жетінші қарасөзінде: *«Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар – тәннің құмары, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды. Һәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі – білсем екен демеклік. Не көрсе соған талпынып, жалтыр-жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай-керней болса, дауысына ұмтылып, онан ержетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, біреу күлсе де, біреу жыласа да тұра жүгіріп, «ол немене?», «бұл немене?» деп, «ол неге үйтеді?» деп, «бұл неге бүйтеді?» деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – жан құмары, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген»* – деп ой айта келе, «адам бойына жан құмарлығы арқылы жиналатын нәрсенің аты ақыл, ғылым... ол ерінбей еткен еңбек» деген

қорытынды жасайды [2, 24]. Осы жетінші қарасөзіндегі жан құмары Абай танымында *бала тәрбиесіндегі басты өлішем*.

Абай қарасөздерінің ішінен *оның сөзді* бөліп алдық. Бұл сөзде әңгіме арқылы өмірдің мәні, яғни баламен әкенің арасындағы қарым-қатынас, бала болашағы туралы ой айтылады және ол ой ата-ананың бала тәрбиесіне қатысты ізгі ойлар. *«Біреулер құдайдан бала тілейді. Ол баланы не қылады? Өлсем орнымды бассын дейді, артымнан құран оқысын дейді, қартайған күнімде асырасын дейді. Осыдан басқасы бар ма?»*

Балам орнымды бассын демек не сөз? Өзіңнен қалған дүние иесіз қалар дейсің бе? Қалған дүниенің қамын сен жемек пе едің? Өліп бара жатқанда өзгеден қызғанып айтқаның ба? Өзгеге қимайтұғын сенің не қылған артықша орның бар еді? Баланың жақсысы – қызық, жаманы – күйік, не түрлі боларын біліп сұрадың? Дүниеде өзіңнің көрген қорлығың аз болды ма? Өзіңнің қылған иттігің аз болды ма? Енді бір бала туғызып, оны да ит қылуға, оған да қорлық көрсетуге мұнша неге құмар болдың?» [2, 32]

Мұның бәрі Абайға да, оқырманға да белгілі жайттар болса, ал ұлы ойшыл бұл мәселеге өзге қырынан келеді. Адам баласының құдайдан бала тілеп, ал оның жауапкершілігіне жете мән бермеуіне назар аудартады. Яғни, Абай алдымен бала тәрбиесінде *жауапкершілікті* алға шығарады. Дана Абай бұл жерде әке мен бала арасы қандай деңгейде, дәрежеде болуы керек деген қағиданы, тіпті ғибратты ұсынбайды. Ол өмірдегі міндетті түрде орын алатын ұрпақтар арасындағы қиыншылықты заңды деп отырып, бала тәрбиесінде жеке бастың жауапкершілігі туралы мәселені қозғайды.

Тағы да қарасөзге назар аударалық: *«Артымнан балам құран оқысын десең, тірлікте өзіңнің жақсылық қылған кісің көп болса, кім құран оқымайды? Егер жаманшылықты көп қылған болсаң, балаңның оқыған құраны сені неге жеткізеді? Тірлікте өзіңе-өзің қылмаған істі, өлген соң саған балаң кәсіп қылып бере ала ма? Ахирет үшін бала тілегенің – балам жасында өлсін дегенің. Егерде ержетсін десең, өзі ержетіп, ата-анасын тұзақтан құтқарарлық бала қазақтан туа ма екен? Ондай баланы сендей әке, сенің еліңдей ел асырап өсірмек пе екен?»* [2,32]. Мұнда Абайдың танымындағы жақсылық деген адам бойында қалыптасуы шарт – мінез-құлықтың талабына куә боламыз. Абайдың айтпағы: тіршілікте ата-ананың өзі жасамаған немесе жасай білмеген жақсылығын бала қалай жасайды? Жақсылық жасап, өнеге көрсету ата-ана парызы екендігін еске салады. Яғни, жақсылық баланы неге қалыптастырады? Ол – көркем мінездің қалыптасуына жетелейді. Сонда ата-ананың міндеті – баланың бойына өзі өнегелі бола отырып, көркем мінезді қалыптастыруы шарт.

Мәтінге үңілсек: *«Қартайғанда асырасын десең, о да – бір бос сөз. Әуелі – өзің қаруың қайтарлық қартаюға жетемісің, жоқ па? Екінші – балаң мейірімді болып, асырарлық болып туа ма, жоқ па? Үшінші – малың болса, кім асырамайды? Малың жоқ болса, қай асырау толымды болады? Баланың мал табарлық болары, мал шашарлық болары – ол да екі талай. Хош, құдай тағала бала берді, оны өзің жақсы асырай білесің бе? Білмейсің. Әуелі өз күнәңді өзің көтергеніңмен тұрмай, балаңның күнәсіне тағы да ортақ боласың. Әуелі балаңды өзің алдайсың: «Әне, оны берем, міне, мұны берем» деп. Басында балаңды алдағаныңа бір мәз боласың. Соңыра балаң алдамшы болса, кімнен көресің?»* [2, 33] .Мұндай тілектің мәнсіздігін дәлелдей отырып, Абай баланың болмысын мал табарлық, мал шашарлық деп екіге жіктей келе, бала тәрбиесінде *жалған сөйлеуден, жалған әрекеттен* сақтандырады.

Осы қарасөзінде Абай бала тәрбиесіндегі *сөз әдебіне* де мән береді. *«Боқта!» деп, біреуді боқтатып, «кәпір – қияңқы, осыған тимеңдерші!» деп, оны мазаттандырып, әбден тентектікке үйретіп қойып, сабаққа бергенде, молданың ең арзанын іздеп, хат таныса болады деп, қу, сұм бол деп, «пәленшенің баласы сені сыртыңнан сатып кетеді» деп, тірі жанға сендірмей жат мінез қылып, осы ма берген тәлімің? Осы баладан қайыр күтесің бе?»* [2, 34]. Баланың тіліне тұрпайы, дөрекі сөздерді ата-ананың өзі сіңіретіндігін өткір сынай отырып, ата-анаға баланың тұла бойына, түп санасына *сөз, мінез мәдениетін қалыптастыруды* Абай міндеттейді.

Қарасөз түйінінде Абай: *«Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымсыз оқыған*

намаз, тұтқан ораза, қылған хаж, ешбір ғибадат орнына бармайды». Яғни, Абай бала тілегенде не болатынын талдай келіп, бар мал-мүлік, байлықты баланың ғылым іздеуіне жұмсау керек деген тұжырым жасайды. Абай мал тауып баюды емес, ғылым тауып зор болуды айтқан.

Абайдың оныншы қарасөзінің мәні: «Баланың жақсысы – қызық, жаманы – күйік». Баланы жастайынан көркем ойға, көркем сөзге баулып, сөз әдебін, мінез мәдениетін қалыптастырып, ғылым, білімді игертуді мақсат етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Абай танымындағы бала тәрбиесі: баланы жастайынан адамдықтың орнын білуге, ардақтауға, жақсылық жасауға үндей отырып, көркем мінезді, көрікті ойлы ұрпақ тәрбиелеу еді.

Абай танымындағы ата-ана: ол – ізгілікті, адамдықты, кісілікті қалыптастырушы негізгі тұлғар. Абай танымындағы бала: ол – көркем мінезді, көрікті ойлы ұрпақ.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. <https://abai.kz/post/102520>
2. Абайдың қара сөздері. – Алматы : Мазмұндама қоғамдық қоры, 2022. – 148 бет
3. Мырзахмет М. Абайтану тарихы. – Алматы, Ана тілі, 1994. – 192 бет.
4. Рахманова Н.М. Әуезовтану дәрістері. Оқу құралы. – Алматы: «Кітап» баспасы, 2010.
5. Тоқаев Қ. Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан // Алматы ақшамы, №4, 11 қаңтар, 2020 жыл. – 5-6 б.
6. Абай шығармаларының академиялық толық жинағы, алматы, 2020 ж.
7. Абай. Өлеңдер, Алматы, Жазушы, 1976. – 240 бет
8. Мұқанов С. Таңдамалы шығармалары. Алматы. Жазушы, 1980.16–т.
9. Мұхамедханов Қ. Абай шығармаларының текстологиясы жайында.Алматы: Көркем әдебиет, 1956 . – 145 бет
10. Сыздықова Р. Абай тілінің зерттелуі. Алматы: Жазушы, 1986. – 344 бет

REFERENCES

1. <https://abai.kz/post/102520>
2. Abaidyñ qara sözderi [Mätin] / ... – Almaty : Mazmündama qoğamdyq qory, 2022. – 148 bet
3. Myrzahmet M. Abaitanu tarihy. – Almaty, Ana tılı, 1994. – 192 bet
4. Rahmanova N.M. Äuezovtanu däristeri. Oqu qūraly. – Almaty: «Kıtap» baspasy, 2010.
5. Toqaeв Q. Abai jäne ХХІ ġasyrdağy Qazaqstan // Almaty aqşamy, №4, 11 qañtar, 2020 jyl. – 5-6 b.
6. Abai şyğarmalarynyñ akademialyq tolyq jınağy, almaty, 2020 j.
7. Abai. Öleñder, Almaty, Jazuşy, 1976. – 240 bet
8. Mūqanov S. Tañdamaly şyğarmalary. Almaty. Jazuşy, 1980.16–t.
9. Mūhamedhanov Q. Abai şyğarmalarynyñ tekstologiasy jaiynda.Almaty: Kōrkem ädebiet, 1956 . – 145 bet
10. Syzdyqova R. Abai tılınyñ zerttelui. Almaty: Jazuşy, 1986. – 344 bet

Сущность науки и воспитание детей в познании Абая

Г.К.Кажиева¹, Н.К.Смагулова²

¹к.ф.н., ассоциированный профессор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан. <https://orcid.org/0000-0002-1177-5421>.

²к.ф. н., ассоциированный профессор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, 020000. Республика Казахстан. <https://orcid.org/0000-0002-8822-5807>.

В статье на основе анализа высказываний великого поэта-мыслителя Абая были определены требования к воспитанию, воспитанию детей. Было рассмотрено значение и жизнеспособность заветных Абаям добрых мыслей о воспитании детей в эпоху глобализации. Был проведен всесторонний анализ и раскрыта внутренняя сущность добрых мыслей в воспитании детей в десятом веке Абая. В абаеве прозвучало художественное познание. В статье прозвучали художественные мысли Абая о науке. Отражена сущность науки в произведениях Абая. Раскрыта сущность науки в художественном познании Абая. Было рассмотрено, что польза, достоинство науки в жизни человека являются основным ядром произведений Абая.

Ключевые слова: слова, глобализация, художественная мысль, художественное познание, наука, художественное слово, , словесная этика.

The essence of science and parenting in the knowledge of Abaya

G.K.Kazhibayeva¹, N.K.Smagulova²

¹Candidate of Philological Sciences, associate professor, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000. Republic of Kazakhstan. <https://orcid.org/0000-0002-1177-5421>.

²Candidate of Philological Sciences, associate professor, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000. Republic of Kazakhstan. <https://orcid.org/0000-0002-8822-5807>.

Based on the analysis of the statements of the great poet-thinker Abai, the article defines the requirements for the upbringing of children. The importance and viability of Abai's cherished good thoughts about parenting in the era of globalization were considered. A comprehensive analysis was carried out and the inner essence of good thoughts in the upbringing of children in the tenth century of Abai was revealed. Babayev expressed artistic knowledge. The article featured Abai's artistic thoughts on science. The essence of science is reflected in Abai's works. The essence of science in Abai's artistic knowledge is revealed. It was considered that the benefits and dignity of science in human life are the main core of Abai's works.

Keywords: words, globalization, artistic thought, artistic cognition, science, artistic word, , verbal ethics.